

Att utveckla den dagliga verksamheten

För deltagare med omfattande funktionsnedsättningar

Att utveckla den dagliga verksamheten

Denna publikation skyddas av upphovsrättslagen. Vid citat ska källan uppges. För att återge bilder, fotografier och illustrationer krävs upphovspersonens tillstånd.

Publikationen finns som pdf på Socialstyrelsens webbplats. På begäran kan vi ta fram publikationen i ett alternativt format för personer med funktionsnedsättning. Skicka frågor om alternativa format till alternativaformat@socialstyrelsen.se.

Artikelnummer: 2025-2-9457

Publicerad: www.socialstyrelsen.se, februari 2025

Förord

Socialstyrelsen fick i regleringsbrevet för budgetåret 2022 regeringens uppdrag att ta fram ett kunskapsstöd för hur daglig verksamhet enligt lagen (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade, LSS, kan utformas så att de som står längst från arbetsmarknaden får ökade möjligheter till såväl att förvärva och bibehålla sina förmågor utifrån sina egna förutsättningar som delaktighet i samhället (S2021/08111 (delvis)). 2024 publicerades *Att utveckla den dagliga verksamheten – ett kunskapsstöd*. Kunskapsstödet består av tre delar: ett skriftligt material, ett tillhörande studiehäfte samt fyra korta filmade föreläsningar.

I regleringsbrevet för budgetåret 2024 fick Socialstyrelsen medel att fortsätta ta fram kunskapsstöd för daglig verksamhet i enlighet med uppdraget som gavs i regleringsbrevet för budgetåret 2022 (S2023/03257 (delvis)).

Under arbetet med *Att utveckla den dagliga verksamheten – ett kunskapsstöd* framkom starka önskemål om ett fördjupningsmaterial om daglig verksamhet för personer med de mest omfattande funktionsnedsättningarna. Många gånger handlar det om personer med flerfunktionsnedsättning. Det är i mötet med personerna som får insatser enligt LSS som lagens grundläggande principer kan förverkligas – om delaktighet, tillgänglighet, självbestämmande och kontinuitet. Denna publikation är en fördjupning av det tidigare publicerade kunskapsstödet.

Uppdraget har genomförts av en arbetsgrupp, med utredaren Ann Jönsson som projektledare. Magnus Wallinder har varit ansvarig enhetschef. Socialstyrelsen vill rikta ett varmt tack till alla som varit behjälpliga i arbetet genom att dela med sig av sina kunskaper och erfarenheter

Sabina Orstam
Avdelningschef
Avdelningen för kunskapsstyrning för socialtjänsten

Innehåll

Förord	3
Sammanfattning	6
Inledning	8
Fokus på personer med omfattande funktionsnedsättningar	8
Daglig verksamhets syfte och innehåll.....	13
Ett kommunalt ansvar	13
Rätt till stöd för att kunna delta	14
Viktiga förutsättningar	15
Reflektions- och diskussionsfrågor	16
Att förverkliga de bärande principerna i LSS	17
Leva som andra	17
Ge alla möjlighet att vara delaktiga.....	18
Reflektions- och diskussionsfrågor	20
Livskvalitet och meningsfullhet	21
Reflektions- och diskussionsfrågor	22
Personalens kompetens.....	23
Särskilt att tänka på	23
Reflektions- och diskussionsfrågor	24
Kommunikation är grunden.....	25
Alternativ och kompletterande kommunikation, AKK.....	25
Att förebygga och minska utmanande beteende	26
Reflektions- och diskussionsfrågor	26
Stöd till den som har svårt att se konsekvenser	27
Skyddsåtgärder	27
Skyddsåtgärder kan bli otillåtna begränsningar	28
Tvångs- och begränsningsåtgärder	29
Reflektions- och diskussionsfrågor	30
Lokalernas betydelse	31
Reflektions- och diskussionsfrågor	32
Behålla och utveckla förmågor.....	33
Från skolan till daglig verksamhet.....	33
Viktigt med ett varierat innehåll	33

Att utveckla den dagliga verksamheten

Rätten till ett livslångt lärande	34
Reflektions- och diskussionsfrågor	35
Hälsofrämjande arbete	36
Arbetsätt som främjar hälsa	36
Reflektions- och diskussionsfrågor	37
Omvårdnad är viktig för många	38
Stöd och hjälp med personliga behov	38
Reflektions- och diskussionsfrågor	39
Samverkan	40
Reflektions- och diskussionsfrågor	42
Här finns mer kunskap.....	43
Nationella satsningar	43
Exempel på regionala satsningar	45
Frågor vi identifierat under arbetets gång – "P-plats"	46
Utvecklingsplan för enheten.....	47
Referenser.....	48

Sammanfattning

Den här publikationen är ett fördjupningsmaterial som utgår ifrån *Att utveckla den dagliga verksamheten – ett kunskapsstöd*, som Socialstyrelsen publicerade 2024. Fokus i detta material är på daglig verksamhet för personer med de mest omfattande funktionsnedsättningarna, många gånger handlar det om flerfunktionsnedsättning.

Livskvalitet och meningsfullhet är lika relevant för personer med omfattande funktionsnedsättningar som för andra människor. Innebörden i orden kan variera. I Socialstyrelsens dialoger med chefer och medarbetare i daglig verksamhet har följande lyfts fram:

- ha en vardag med mening och struktur
- få stimulera olika sinnen
- få vara del i ett sammanhang
- kunna byta miljö
- kunna träffa andra människor
- ha roligt.

Det är viktigt att omsätta intentionerna i LSS-lagstiftningen i praktiken – om goda levnadsvillkor och rätten att leva som andra. För att kunna skapa och genomföra aktiviteter som är stimulerande och meningsfulla för personer som har stora funktionsnedsättningar fordras såväl tid, resurser, kompetens och kreativitet. Introduktion av nya medarbetare är central och behöver få ta tid.

Personer med flerfunktionsnedsättning behöver kvalificerad omvårdnad under hela livet. Inom daglig verksamhet innebär det att deltagarna behöver mycket stöd – med kommunikation, i samband med måltider och för att delta i aktiviteter. Det ställs många gånger särskilda krav på planering, reflektion och samverkan med olika yrkeskompetenser. Betydelsefull är exempelvis kunskap om nutrition, andning, sitt- och liggställningar men också om den sammantagna effekten av flera funktionsnedsättningar och hur den påverkar omvårdnad, inlärningsprocesser och behov av hjälpmedel.

Flerfunktionsnedsättning innebär ofta att man saknar tal, helt eller delvis. Medarbetare i daglig verksamhet behöver därför ha kunskap om alternativ och kompletterande kommunikation, AKK.

Lokalfrågan är central för att kunna erbjuda en daglig verksamhet av god kvalitet. Det är viktigt att planera för hur lokalerna ska utformas, både vid starten av en verksamhet och om verksamheten ska flytta.

Det är av stor vikt att noga planera övergången från den anpassade gymnasieskolan till daglig verksamhet. En nära samverkan vid övergången är central för att den dagliga verksamheten ska få kunskap om den nye

Att utveckla den dagliga verksamheten

deltagaren - om funktionsnedsättningen, förmågor och intressen. Att den dagliga verksamheten får denna kunskap är betydelsefullt för att kunna anpassa aktiviteterna så att deltagaren både kan behålla förmågor och utvecklas. Det är angeläget att verksamheten samverkar med personer som känner deltagaren väl – anhöriga, personliga assistenter, företrädare (till exempel god man) och personal på boendet.

Alla har möjlighet till lärande, om än i långsammare takt. Det förhållningssättet är viktigt för deltagaren i den dagliga verksamheten och kan utgöra en betydelsefull motivation för personalen. Förmågan att se deltagarnas möjlighet till utveckling innebär också möjlighet till rörlighet inom verksamheten, att kunna pröva olika saker. Det understryker hur viktigt det är att ta reda på vad deltagaren tycker om att göra.

Personer med omfattande funktionsnedsättningar har som grupp mindre hälsosamma levnadsvanor och mer ohälsa än andra. Det är vanligt att ha flera olika hälsoproblem. Därför är det angeläget att det inom daglig verksamhet finns kunskap om hur man kan arbeta för att främja hälsan. Kompetensen kan vidgas genom att anställa, konsultera eller samverka med olika yrkeskompetenser som dietister, logoped, fysioterapeuter och arbetsterapeuter. Daglig verksamhet kan spela en betydelsefull roll i ett hälsofrämjande arbete eftersom deltagarna i många fall finns där under lång tid, kanske hela sitt vuxenliv.

Inledning

Delaktighet, tillgänglighet, inflytande, självbestämmande, att få leva som andra. Orden är centrala både i svensk funktionshinderspolitik och i lagen (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade, LSS, där daglig verksamhet är en av tio insatser. Men det är så mycket mer än ord – det är värden som ska vara grunden i verksamheter som vänder sig till personer med funktionsnedsättning. Vare sig du är politiker, chef, är anställd inom daglig verksamhet i annan funktion eller arbetar som handläggare så har du både ett stort ansvar och möjligheter att förvalta dessa värden och omsätta dem i praktiken. Det är i vardagen på den dagliga verksamheten, och i mötet med den enskilde individen när insatsen planeras som målsättningarna i funktionshinderpolitiken och i LSS kan förverkligas. Eller annorlunda uttryckt: ytterst är detta ett arbete som handlar om mänskliga rättigheter där alla i verksamheten har en central uppgift att fylla.

Fokus på personer med omfattande funktionsnedsättningar

2024 publicerade Socialstyrelsen, på regeringens uppdrag, *Att utveckla den dagliga verksamheten – ett kunskapsstöd* [1]. Det består av tre delar:

- ett skriftligt material [1],
- ett studiehäfte [2] som är kopplat till det skriftliga materialet och innehåller reflektions- och diskussionsfrågor
- fyra korta föreläsningsfilmer [3].

Den här publikationen är ett fördjupningsmaterial som utgår ifrån det tidigare publicerade kunskapsstödet [1]. Fokus är här på personer med de mest omfattande funktionsnedsättningarna, många gånger handlar det om flerfunktionsnedsättning. När en daglig verksamhet vänder sig till personer med omfattande funktionsnedsättningar ställs många gånger särskilda krav på reflektion, planering och samverkan. Deltagaren kanske inte själv för fram sina önskemål och synpunkter eller behöver mycket stöd för att kommunicera. För verksamheten handlar det om att

- omsätta LSS grundprinciper om goda levnadsvillkor, delaktighet, självbestämmande och inflytande i praktiken
- erbjuda meningsfulla aktiviteter utifrån individens förutsättningar
- erbjuda gemenskap och delaktighet i samhället utifrån individens förutsättningar
- arbeta för att individen ska kunna behålla förmågor
- ge möjlighet till ett livslångt lärande

Att utveckla den dagliga verksamheten

- bedriva ett hälsofrämjande arbete
- tillhandahålla anpassade lokaler och en tillgänglig utemiljö
- samverka med anhöriga, den anpassade gymnasieskolan, företrädare (exempelvis god man), boendet, olika yrkeskompetenser såsom dietister, fysioterapeuter, arbetsterapeuter, logoped.

Som medarbetare är det angeläget att både på egen hand och tillsammans med kollegor få reflektera över hur er dagliga verksamhet fungerar i dag för deltagare med de allra största behoven av stöd och hur den skulle kunna utvecklas, vad ni kan göra själva och i vilka frågor ni behöver stöd av andra.

Ett fördjupningsmaterial

Flera teman från det tidigare publicerade kunskapsstödet [1] återkommer här, med syfte att fördjupa kunskapen och stimulera till reflektion, diskussion och i förlängningen bidra till att utveckla verksamheten. De inledande texterna angående lagstiftningen om daglig verksamhet är en upprepning av det som står i tidigare kunskapsstöd.

Ett viktigt underlag för detta fördjupningsmaterial är dialoger som Socialstyrelsen har genomfört med chefer och medarbetare i dagliga verksamheter som riktar sig till personer med omfattande funktionsnedsättningar. Dialoger med Nationellt kompetenscentrum Anhöriga (Nka)¹ har också varit betydelsefulla i arbetet med att ta fram detta material. Dialog har även genomförts med Riksförbundet FUB.² De dialoger som genomfördes i samband med att kunskapsstödet [1] togs fram har varit ett värdefullt underlag även i arbetet med detta material. I fördjupningsmaterialet förekommer citat från dialoger som Socialstyrelsen har genomfört med chefer och medarbetare i daglig verksamhet. Citaten är anonyma, då syftet enbart är att illustrera de teman som behandlas.

Målgrupper

Materialet vänder sig till chefer och medarbetare i daglig verksamhet, handläggare, verksamhetsutvecklare och andra funktioner som daglig verksamhet är beroende av för att kunna hålla god kvalitet. Det kan användas oberoende av i vilken regi den dagliga verksamheten drivs.

¹ Nationellt kompetenscentrum anhöriga (Nka) arbetar på regeringens uppdrag för att utveckla framtidens anhörigstöd. Ett område är stöd till personer som står nära en individ som har flerfunktionsnedsättning.

² Riksförbundet FUB arbetar för att personer med intellektuell funktionsnedsättning och deras anhöriga ska kunna leva ett gott liv. Personer med intellektuell funktionsnedsättning, deras anhöriga och andra som delar organisationens grundsyn kan bli medlemmar i FUB.

Bestäm hur ni vill arbeta med materialet

Materialet är tänkt att användas över tid och efter behov. Kanske har ni fått nya deltagare i verksamheten, eller har nya medarbetare börjat? Har ni kanske fått syn på områden där er verksamhet skulle kunna utvecklas? Det är ni i verksamheten som avgör vad som är mest angeläget att koncentrera er på. Det är också ni som bestämmer hur ni vill arbeta med materialet – på en utbildningsdag, ett APT, i en studiecirkel eller i annan form. De tips och råd som finns i studiehäftet [2] till *Att utveckla den dagliga verksamheten – ett kunskapsstöd* är användbara även här. Oavsett hur ni väljer att arbeta med detta fördjupningsmaterial så är syftet att det ska bidra till att utveckla verksamheten.

Reflektions- och diskussionsfrågor

Reflektions- och diskussionsfrågor finns efter varje avsnitt. Ni kan välja hur ni vill arbeta med frågorna – reflektera på egen hand eller diskutera tillsammans i arbetsgruppen. Frågorna bör ses som förslag. Ni hittar troligtvis fler frågor som ni behöver diskutera.

I slutet av materialet finns en ”parkeringsplats” för frågor som ni identifierat. Där kan ni skriva upp frågor som kommit upp under era diskussioner och som ni inte hunnit diskutera färdigt. Kanske utgör frågorna som ni identifierat nästa steg i er fortsatta utveckling av den dagliga verksamheten? I slutet av detta material finns också en mall för en sådan utvecklingsplan.

Så skriver vi om personer som har insatsen daglig verksamhet

Liksom i det tidigare publicerade kunskapsstödet [1] används här begreppet *deltagare* om personer som har insatsen daglig verksamhet. Vissa verksamheter använder begreppet arbetstagare. Nackdelen med det begreppet är att personer inom daglig verksamhet i juridisk mening inte är arbetstagare och därför inte omfattas av arbetsrättsliga lagar.

Brukare kan användas som samlande begrepp för alla som får individuellt behovsprövade insatser från socialtjänsten (inklusive LSS), oavsett vilken typ av insatser det handlar om [4]. Eftersom termen brukare står för alla som får individuellt behovsprövade insatser från socialtjänsten använder vi inte begreppet brukare här.

Vi skriver *medarbetare* eller *personal* om personer som är anställda inom daglig verksamhet.

Personer med flerfunktionsnedsättning

Detta fördjupningsmaterial handlar om daglig verksamhet för personer med omfattande funktionsnedsättningar. Många gånger rör det sig om personer med flerfunktionsnedsättning.

Flerfunktionsnedsättning avser oftast en kombination av omfattande intellektuell och motorisk funktionsnedsättning som orsakar stora kommunikationssvårigheter och oförmåga att själv tillgodose grundläggande behov [5].

Personer med flerfunktionsnedsättning är ingen enhetlig grupp. Gemensamt för personerna är att de har en intellektuell funktionsnedsättning och omfattande och svår problematik inom flera områden, vilket gör att de är helt beroende av andra personer för att få en fungerande vardag.

Det är vanligt att personer med flerfunktionsnedsättning, utöver intellektuell funktionsnedsättning, även har andra funktionsnedsättningar eller hälsoproblem, exempelvis

- syn- och hörselnedsättningar
- ät- och sväljproblem (dysfagi) och andra problem med näringsintag
- problem med tarm- och blåsfunktion, såsom förstoppning och urinvägsinfektioner
- epilepsi
- svårigheter med andning
- svårigheter med sömn
- spasticitet som leder till kontrakturer och felställningar
- smärtproblematik.

Personer med flerfunktionsnedsättning behöver kvalificerad omvårdnad under hela livet. Medarbetare i verksamheten behöver ha kunskap om exempelvis nutrition, andning, sitt- och liggställningar men också om den sammantagna effekten av flera funktionsnedsättningar. Det kan gälla hur kombinationer av intellektuell funktionsnedsättning/synnedsättning/rörelsenedsättning påverkar omvårdnad, inlärningsprocesser och behov av hjälpmedel [6].

Inom daglig verksamhet innebär det att deltagarna behöver mycket stöd – med kommunikation, i samband med måltider och för att delta i aktiviteter. De behöver med andra ord mycket omvårdnad.

Många av deltagarna hos oss kommunicerar inte med tal. Det ställer stora krav på att kunna tolka signaler. Deltagarna har ett stort behov av kontinuitet, struktur och rutiner.³

³ Socialstyrelsens dialoger med chefer i daglig verksamhet.

Att utveckla den dagliga verksamheten

Hälsotillståndet hos en deltagare kan förändras väldigt snabbt under en dag. Då är det både viktigt att vi i personalen har kunskap för att kunna se det och att det finns ett nära samarbete med hälso- och sjukvården.⁴

Innan ni börjar med materialet ...

Se gärna denna film, där personer med flerfunktionsnedsättning ger exempel på olika aktiviteter i daglig verksamhet – <https://anhoriga.se/metoder-och-verktyg/anhoriga-till-personer-med-flerfunktionsnedsattning/viarmedpaketet/vi-som-varit-med/>

Filmen ingår i *Vi är med-paketet* [7]. Det är resultatet av ett projekt som drevs med stöd av Allmänna arvsfonden. Riksförbundet FUB drev projektet tillsammans med Nationellt kompetenscentrum anhöriga (Nka), Sveriges Arbetsterapeuter, Sahlgrenska Universitetssjukhuset och DART – Västra Sveriges kommunikations- och dataresurscenter för personer med funktionsnedsättning.

⁴ Socialstyrelsens dialoger med medarbetare i daglig verksamhet.

Daglig verksamhets syfte och innehåll

Daglig verksamhet bör ha som syfte att bidra till den personliga utvecklingen och att främja delaktigheten i samhället.⁵ När det gäller innehållet bör den dagliga verksamheten kunna inrymma såväl aktiviteter med habiliterande inriktning som mer produktionsinriktade uppgifter. Ett övergripande mål bör vara att på kortare eller längre sikt utveckla den enskildes möjligheter till arbete även om detta för vissa endast kan uppnås på lång sikt eller är orealistiskt.⁶

Verksamheten ska erbjuda den enskilde stimulans, utveckling, meningsfullhet och gemenskap efter individens önskemål.⁷

Ett kommunalt ansvar

Daglig verksamhet är en insats enligt 9 § 10 LSS och vänder sig till vissa grupper av personer med funktionsnedsättning som saknar förvärvsarbete och som inte utbildar sig.⁸ Man har rätt att delta i daglig verksamhet till normal pensionsålder, för närvarande 67 år.

Man vänder sig till kommunen för att ansöka om insatsen daglig verksamhet. Kommunen utreder rätten till och beslutar om insatsen. Kommunen har också ett ansvar att följa upp insatsen. Såväl kommuner som privata och idéburna aktörer kan bedriva daglig verksamhet.

Vem kan få daglig verksamhet?

Rätten till daglig verksamhet omfattar personer som tillhör grupp 1 och 2 i LSS personkrets:

- personer med intellektuell funktionsnedsättning eller autism
- personer som fått begåvningsmässigt funktionshinder på grund av hjärnskada i vuxen ålder.⁹

⁵ Proposition 1992/93:159 Om stöd och service till vissa funktionshindrade s. 90

⁶ Prop. 1992/93:159 s. 90

⁷ Se prop. 1992/93:159 s. 90 ff

⁸ Se prop. 1992/93:159 s. 90 ff

⁹ Se 1§ LSS. I lagen står utvecklingsstörning, autism eller autismliknande tillstånd.

Daglig verksamhet är ingen anställningsform

Daglig verksamhet är ingen anställningsform och deltagarna omfattas därför inte av arbetsmiljölagen (1977:1160) eller semesterlagen (1977:400). Eftersom LSS bygger på frivillighet är individen inte skyldig att delta i den dagliga verksamheten, och kan alltså vara ledig i större eller mindre utsträckning än personer som har en anställning.

Rätt till stöd för att kunna delta

Den dagliga verksamheten ska anpassas till deltagarens individuella behov och utformas så att den stärker förmågan att leva ett självständigt liv.¹⁰ Det innebär exempelvis att lokalerna kan behöva anpassas utifrån deltagarnas funktionsnedsättning eller att deltagarna kan behöva annat personligt utformat stöd.

I daglig verksamhet ingår omvårdnad, det vill säga stöd och hjälp med de dagliga behoven som deltagaren har svårt att klara själv.¹¹ Det kan till exempel vara att sköta hygien, klä sig, förflytta sig, kommunicera, att komma ut bland andra människor och att hjälpa till med inköp av olika slag.¹²

Personlig assistans i daglig verksamhet

En del deltagare har rätt till insatsen personlig assistans enligt LSS.¹³ Huvudregeln säger att assistansersättning inte betalas ut för tid då personen vistas eller deltar i daglig verksamhet enligt LSS.¹⁴ Undantaget säger dock att om det finns särskilda skäl kan assistansersättning betalas ut.¹⁵ Det kan exempelvis gälla

- i situationer där personens funktionsnedsättning skapar särskilda svårigheter att kommunicera med andra än den personliga assistenten
- när det med hänsyn till personens hälsotillstånd är viktigt att den personliga assistenten finns till hands
- i situationer där funktionsnedsättningen gör det särskilt angeläget att personen har ett starkt begränsat antal personer knutna till sig
- om funktionsnedsättningen är sådan att personen behöver tillgång till någon som har ingående kunskap om hen och hälsotillståndet.¹⁶

¹⁰ 7 § andra stycket LSS

¹¹ 9 e § LSS

¹² Prop. 1992/93:159 s. 91 ff

¹³ Insatsen kan ges enligt LSS i form av biträde av personlig assistent eller ekonomiskt stöd till skäligen kostnader för sådan assistans. Den som behöver personlig assistans i genomsnitt mer än 20 timmar i veckan för sina grundläggande behov kan ha rätt till assistansersättning enligt 51 kap. socialförsäkringsbalken (2010:110), SFB.

¹⁴ 106 kap. 24 § SFB

¹⁵ 106 kap. 25 § SFB.

¹⁶ Proposition 1995/96:146 Vissa frågor om assistansersättning s. 15 och betänkande 1995/96:SoU15 s.

15

Detta gäller endast assistansersättning enligt SFB, inte insatsen personlig assistans enligt LSS. Det finns därför inte något lagligt hinder mot att bevilja personlig assistans enligt LSS även under tid i daglig verksamhet för behov som inte tillgodoses av den dagliga verksamheten.

Viktiga förutsättningar

I Socialstyrelsens dialoger med chefer och medarbetare inom daglig verksamhet har ett antal viktiga förutsättningar lyfts fram för att kunna tillhandahålla daglig verksamhet av hög kvalitet. Dessa förutsättningar framstår särskilt tydligt när deltagare har omfattande funktionsnedsättningar.

- **Se daglig verksamhet som en möjlighet till livskvalitet, meningsfullhet och utveckling.** Att ett sådant synsätt är förankrat har en grundläggande betydelse, både för personerna som får insatsen, deras anhöriga och för medarbetare i verksamheten.
- **Personal med rätt kompetens.** Eftersom deltagare med omfattande funktionsnedsättningar har stora behov av stöd och kontinuitet är det viktigt att personalen har rätt kompetens.
- **Verksamhet utifrån individens behov.** Individens självbestämmande och inflytande är grundläggande principer i LSS. Det är verksamhetens uppdrag att erbjuda aktiviteter som är anpassade efter individens behov och önskemål. När deltagaren inte kommunicerar med tal är det särskilt viktigt att verksamheten har förmåga att tolka signaler och ta reda på vad personen tycker om att göra.
- **Skapa fungerande grupper.** Det krävs noggrann planering och personkännedom för att kunna sätta samman grupper, eftersom deltagarnas funktionsnedsättningar och behov kan skilja sig mycket åt. Det har återkommande lyfts fram att stora grupper skapar buller, stress och trängsel samt gör det svårt att etablera relationer mellan deltagare och medarbetare.
- **Tillgång till anpassade lokaler.** Verksamheterna behöver lokaler som både kan erbjuda gemenskap och avskildhet för deltagarna samt ge plats åt utrymmeskrävande hjälpmedel.
- **Samverkan med aktörer som är viktiga för deltagaren.** Individernas stora och sammansatta behov av stöd fordrar att den dagliga verksamheten samverkar med anhöriga, individens företrädare (exempelvis god man), boendet, olika yrkeskompetenser såsom arbetsterapeuter, fysioterapeuter, logoped och dietister.
- **Hantera etiska frågor.** Verksamheter som riktar sig till personer med omfattande funktionsnedsättningar kan inrymma en rad etiska frågor om exempelvis självbestämmande. Det är viktigt att verksamheten har former för att kunna hantera olika etiska frågor.

Reflektions- och diskussionsfrågor

I det här avsnittet beskrivs syfte och mål med daglig verksamhet.

- Diskutera tillsammans hur er verksamhet arbetar för att erbjuda den enskilde stimulans, utveckling, meningsfullhet och gemenskap efter individens önskemål.

Under rubriken *Viktiga förutsättningar* finns en punktlista. Titta på listan tillsammans och diskutera hur det ser ut hos er.

- Känner ni igen er i att detta är viktiga förutsättningar för en daglig verksamhet av god kvalitet?
- Är det andra förutsättningar som ni vill lyfta fram? I så fall, vilka?
- Hur arbetar ni för att uppfylla de förutsättningar som ni anser är viktiga? Vad har varit lättast att ta sig an? Vad har varit särskilt utmanande?

Kanske kan ni formulera mål för arbetet med någon eller några av punkterna ovan som en del i ert utvecklingsarbete.

Att förverkliga de bärande principerna i LSS

Alla som arbetar med stöd och service till personer med funktionsnedsättning behöver ha en gemensam kunskapsbas. Därför är det angeläget att känna till de grundläggande principerna i LSS. Det är viktigt att gemensamt på arbetsplatsen diskutera vilken konkret betydelse de har för den dagliga verksamheten, och särskilt för personer med de största behoven av stöd.

Leva som andra

Det övergripande målet för verksamhet enligt LSS är att den enskilde får möjlighet att leva som andra. Verksamheten ska främja jämlikhet i levnadsvillkor och full delaktighet i samhällslivet för de personer som omfattas av lagen.¹⁷ Den enskilde ska kunna skapa sig ett värdigt liv, så likt andra människors liv som möjligt och i gemenskap med andra.¹⁸

Det kan kännas som högt ställda mål att en person med flerfunktionsnedsättning ska kunna leva som andra. Vilka ”andra” ska man jämföra med? Här får förarbetena¹⁹ till LSS tjäna som vägledning. Man ska ges möjlighet att leva som andra i motsvarande ålder. Att ha en egen bostad och sysselsättning på vardagar är en del i att leva som andra.

När det gäller omfattningen av daglig verksamhet bör exempelvis samma generella riktlinjer användas som i arbetslivet.²⁰ Det kan till exempel innebära en rätt till heltid – 40 timmar i veckan – i daglig verksamhet. Möjlighet finns också att vara där kortare tid, om deltagaren behöver det för att må bra.

Bemötande är en annan viktig aspekt av att ”leva som andra”. Det handlar exempelvis om att bemöta vuxna personer som vuxna, även i de fall då man behöver anpassa sin kommunikation så att personen förstår. Konkret kan det till exempel innebära att undvika att använda bildstöd anpassat för barn när man kommunicerar med vuxna personer.

¹⁷ 5 § LSS

¹⁸ Se prop. 1992/93:159 s. 50

¹⁹ Se prop. 1992/93:159

²⁰ Prop. 1992/93:159 s. 90

Ge alla möjlighet att vara delaktiga

Delaktighet är ett bärande begrepp i LSS och genomsyrar allt från att informera den enskilde, handlägga ärenden, genomföra och följa upp insatserna.

På ett övergripande plan handlar delaktighet om allas möjlighet att, oavsett funktionsförmåga, vara delaktiga inom alla samhällsområden. Möjligheten till delaktighet påverkas av tillgängligheten i samhället och de förutsättningar som skapats för individen [8].

Det ställer särskilda krav och manar till reflektion när deltagare i en daglig verksamhet har stora funktionsnedsättningar och behöver stöd för att kommunicera. Det gäller hur aktiviteterna genomförs, men också hur man till exempel anordnar ett brukarråd eller på annat sätt involverar deltagarna i hur verksamheten ska utformas. Dagliga verksamheter har gett exempel på hur man försöker hitta alternativ till brukarråd, då deltagarna inte kommunicerar med tal. Det handlar om att kunna inbjuda deltagaren att, utifrån sina individuella förutsättningar, göra val och utöva inflytande. Samspel och att kunna tolka signaler är grundläggande för att åstadkomma delaktighet.

Kommunikation – en förutsättning

Kommunikation är en grundläggande förutsättning för att kunna utöva sin delaktighet. Personer med omfattande funktionsnedsättningar behöver ofta stöd i detta. Det handlar både om individuellt anpassat kommunikationsstöd och lyhörddhet från personalens sida.

Tips på verktyg

Vi är med-paketet [7] heter ett material som finns på Nationellt kompetenscentrum anhörigas, Nka, webbplats. Materialet kan användas tillsammans med vuxna personer med flerfunktionsnedsättning för att förbättra kommunikation och samspel, aktivitet och delaktighet. *Vi är med* kan ses som en verktygslåda och innehåller 12 olika delar. Varje del består av minst en föreläsning samt nedladdningsbart material som kan underlätta för mottagaren att arbeta vidare tillsammans med arbetsgruppen eller på egen hand. De olika delarna är

- kommunikativa rättigheter
- aktivitet – görande
- bildkommunikation
- kommunikativa signaler
- kommunikationspass
- lagstiftning

Att utveckla den dagliga verksamheten

- mat & prat
- peka, välja och styra
- responsiv kommunikation
- taktil kommunikation
- talknapp
- videofilmning och analys.

Att ta reda på personens vilja

Du som arbetar med personer som har funktionsnedsättning har stora möjligheter att stödja individen att uttrycka sin vilja.

Kommunikationsstöd och samverkan med anhöriga, personliga assistenter och med boendet är betydelsefull för att kunna förstå hur individen kommunicerar och tolka personens vilja.

Dokument (levnadsberättelser eller liknande) som beskriver personens intressen och vanor kan underlätta för personal att förstå vad som är meningsfullt för individen.

Det kan vara något av ett detektivarbete, som får ta tid, att lära känna personen, få veta vad han eller hon tycker om att göra.²¹

I *Att utveckla den dagliga verksamheten – ett kunskapsstöd* [1] kan du läsa om delaktighet i genomförandeplanen samt rätten till individuell plan. Socialstyrelsen har även tagit fram ett kunskapsstöd om delaktighet i arbetet med genomförandeplaner [9].

Dokumentation

Socialstyrelsen har gett ut föreskrifter och allmänna råd (SOSFS 2014:5) om dokumentation i verksamheter som bedrivs med stöd av SoL, LVU, LVM och LSS.

När deltagare i daglig verksamhet har omfattande funktionsnedsättning och inte kan framföra sina önskemål och synpunkter via tal kan dokumentationen vara särskilt betydelsefull för att säkra kontinuiteten och att viktig information om individen förs vidare till nya medarbetare. En dagbok med noteringar från den dagliga verksamheten kan vara till hjälp för boendet och anhöriga. På samma sätt är det viktigt för den dagliga verksamheten att känna till vad deltagaren gör på fritiden, så att de kan kommunicera kring det.

²¹ Socialstyrelsens dialoger med chefer i daglig verksamhet.

Självbestämmande

Självbestämmande är en av de bärande principerna i LSS. Verksamhet som bedrivs med stöd av denna lag ska vara grundad på respekt för den enskildes rätt till självbestämmande och integritet. Den enskilde ska i största möjliga utsträckning ges inflytande och medbestämmande över insatser som ges.²²

En förutsättning för att kunna tillförsäkra individen självbestämmande är att medarbetare i verksamheten känner till personens vilja. Om en deltagare i daglig verksamhet inte kommunicerar med tal ställer detta särskilda krav på personalens kunskap och lyhördhet för att tolka signaler. En deltagare kan också ändra sig, tröttna på en maträtt eller en aktivitet som personen tidigare har uppskattat.

När individen har omfattande funktionsnedsättningar som innebär svårigheter att kommunicera är det särskilt angeläget att tid avsätts för att skapa en fungerande kommunikation, ett samspel. Brister i kommunikation kan leda till otydlighet och olika uppfattningar om vad som är individens behov och önskemål. Hur man kan åstadkomma självbestämmande för individer som inte uttrycker sig genom tal är en fråga som både kan skapa osäkerhet hos medarbetare och leda till diskussioner. Det är angeläget att man i verksamheterna får möjlighet att tillsammans reflektera kring dessa frågor.

Reflektions- och diskussionsfrågor

- Ägna en stund åt de grundläggande principerna i LSS. Känner alla i verksamheten till dessa? Vad betyder ”leva som andra” och ”goda levnadsvillkor”? Vad innebär ”individens självbestämmande och inflytande”? Vad betyder dessa principer för er verksamhet?
- Vad lägger ni in i ordet ”delaktighet”? Har alla i arbetsgruppen samma uppfattning om vad delaktighet innebär?
- Hur arbetar ni för att deltagarna i er verksamhet ska vara delaktiga? Hur får ni reda på vad personerna uppskattar eller/inte tycker om, vill göra mer eller mindre av?
- Finns det något i arbetet med deltagarnas delaktighet som ni behöver utveckla? Hur kan ni i så fall göra det?
- Att ta reda på personens vilja kan vara ett detektivarbete, enligt citat ovan. Känner ni igen er i den beskrivningen? På vilket sätt har ni varit ”detektiver” och hittat lösningar? Fundera själva och återberätta för varandra. Det kan vara ett sätt att dela med er av er ”tysta kunskap”.

²² 6 § första stycket LSS

Livskvalitet och meningsfullhet

Livskvalitet och meningsfullhet är lika relevant för personer med omfattande funktionsnedsättningar som för andra människor. Innebörden i orden kan variera. I Socialstyrelsens dialoger har följande lyfts fram:

- få ha en dag med mening och struktur
- få stimulera olika sinnen
- kunna vara del i ett sammanhang
- kunna byta miljö
- få träffa andra människor
- ha roligt.

För att kunna åstadkomma en verksamhet som ger mening och livskvalitet är det grundläggande att försöka ta reda på individens behov och önskemål. Vad tycker personen om? Att vara tillsammans med andra i en grupp eller göra aktiviteter på egen hand? Vara inomhus eller utomhus? Hålla på med musik eller måla? Röra sig i vatten? Något annat?

Det gäller att försöka hitta en balans – med intryck som kan väcka intresse, men inte skapa stress.²³

Om man är en person med flerfunktionsnedsättning kan man ha en hel del bekymmer med sin kropp och då är det viktigt att någon ”väcker mig”. Att det är någonting som gör att jag väcks och blir intresserad. Att kunna få använda sin kropp, att kunna få ta ut rörelser. Att kunna få känna på någonting, som vattnets rörelser till exempel [10].

Aktiviteter som ger mening och glädje

I *Vi är med-paketet* [7] beskrivs vad olika aktiviteter för personer med flerfunktionsnedsättning syftar till:

- att ta initiativ till och i en aktivitet
- samspel
- delaktighet
- identitet
- vidare utveckling
- att utforska
- att fokusera på/i en aktivitet
- att få slappna av

²³ Socialstyrelsens dialoger med chefer i daglig verksamhet.

Att utveckla den dagliga verksamheten

- att uppleva glädje, dela glädje
- att ha roligt tillsammans och
- att personens vakenhetsnivå ska öka.

Med sinnesstimulering avses aktiviteter som stimulerar våra fem sinnen: syn, hörsel, smak, lukt och känsel. Ibland sker aktiviteterna i olika rum.

I *Vi är med-paketet* [7] finns temat Aktivitet – Görande. Där ges tips på en rad aktiviteter att göra tillsammans med andra och enskilt. Här kan man också bland annat läsa om förberedelser, att skapa delaktighet med mera: [Vi är med-paketet | Nationellt kompetenscentrum anhöriga](#)

Det är viktigt att det finns tid, lugn och glädje.²⁴

Reflektions- och diskussionsfrågor

För att kunna åstadkomma en verksamhet som ger mening och livskvalitet är det grundläggande att försöka ta reda på individens behov och önskemål.

- Hur gör ni för att ta reda på vad deltagare hos er tycker om?
- Hur arbetar ni för att hitta balans mellan aktivitet och vila för respektive deltagare?
- Har ni tillräcklig kunskap eller skulle ni behöva veta mer?
- Hur skulle ni kunna få mer kunskap? Genom Nationellt kompetenscentrum anhöriga, Nka? Genom ökad samverkan med boenden, anhöriga eller andra?

²⁴ Socialstyrelsens dialoger med chefer i daglig verksamhet.

Personalens kompetens

Den viktigaste resursen för att uppfylla intentionerna i LSS är personal med god kompetens och med vilja och förmåga att förverkliga de grundläggande principerna och rättigheterna enligt LSS. Det är i mötet mellan den enskilde och den närmaste personalen som målen med LSS kan förverkligas.²⁵

I *Att utveckla den dagliga verksamheten – ett kunskapsstöd* [1] finns ett avsnitt som behandlar personalens kompetens. Det är i allra högsta grad även relevant för detta fördjupningsmaterial om daglig verksamhet för deltagare med omfattande funktionsnedsättningar.

Det är också lätt att blanda samman den egna viljan att göra gott med omsorgstagarens behov av att bli omvårdad [11].

Särskilt att tänka på

I dialogerna som Socialstyrelsen genomfört har några faktorer lyfts fram som särskilt viktiga.

- Introduktionen av nya medarbetare behöver få ta tid.
- Medarbetare i daglig verksamhet behöver ha både förmåga att följa rutiner och till flexibilitet.
- Kontinuitet är central för att deltagare och personal ska kunna lära känna varandra.
- Det är viktigt att samverka med olika yrkeskompetenser och med personer som känner deltagaren väl – anhöriga, personliga assistenter, personal i boendet, företrädare med flera.

Eftersom individerna har stora, sammansatta och sinsemellan olika behov ställer det krav på kompetens hos medarbetarna. Det gäller att lära känna deltagarna, kunna tolka deras olika signaler. Hur visar personen glädje, ogillande, nedstämdhet, stress? Kan skratt och tårar stå för något annat än vad man brukar förutsätta? Vad är vilsamt och hur mycket vila behöver individen? Vilket tempo är lagom?

Rutiner och struktur är viktig, så att deltagaren vet vad dagen kommer att innehålla. Samtidigt behövs flexibilitet, eftersom dagsformen kan variera. En promenad kan kännas lätt ena dagen, men inte gå att genomföra dagen därpå.

Det är ett fysiskt tungt arbete, även om vi har hjälpmedel. När deltagarna blir äldre, kanske förlorar en del av sin rörlighet och

²⁵ Mer information finns i Socialstyrelsens allmänna råd (SOSFS 2014:2) om kunskaper hos personal som ger stöd, service eller omsorg enligt SoL och LSS till personer med funktionsnedsättning samt i meddelandeblad nr 2/2014.

blir stelare så blir det tyngre. Det fordras kunskap och stöd för att göra rätt.²⁶

Det är mycket runt matsituationen när deltagarna får sin näring via sond. Medarbetarna behöver kunna ge mat via sond, men det fordras också att vi samverkar med dietist och logoped. Vi samverkar också med arbetsterapeut och med fysioterapeut.²⁷

Möjlighet till fortbildning och handledning

Det är viktigt att medarbetare i verksamheten vid behov får fortbildning i syfte att upprätthålla de kunskaper och förmågor som anges i de allmänna råden (SOSFS 2014:2). Det är även angeläget att ha möjlighet att följa kunskapsutvecklingen på området samt att kunna få handledning. Det kan exempelvis finnas etiska dilemman som är viktiga att få diskutera.

Det är både lätt och svårt att ta hand om någon som Nadja. Framför allt är det oerhört lärorikt. Här finns inga färdiga svar eller enkla lösningar, bara en vindlande övning i den omöjliga konsten att inta någon annans perspektiv [11].

Reflektions- och diskussionsfrågor

- Hur ser er introduktion av nya medarbetare ut?
- Är ni nöjda med den eller finns det områden som skulle behöva utvecklas? I så fall, hur kan ni göra det?

Samverkan beskrivs ovan som ett viktigt område.

- Hur ser kunskapen och kompetensen ut i er verksamhet när det gäller samverkan?
- Fungerar det bra eller är det något ni behöver utveckla?
- Hur ser ni till att nya medarbetare får del av det viktiga arbetet med samverkan? Finns detta med i introduktionen?
- Hur ser möjligheterna till kompetensutveckling ut?
- Har ni redan eller kan ni skapa tillfällen för exempelvis diskussion om etiska dilemman?

²⁶ Socialstyrelsens dialoger med medarbetare i daglig verksamhet.

²⁷ Socialstyrelsens dialoger med chefer i daglig verksamhet.

Kommunikation är grunden

Flerfunktionsnedsättning innebär ofta att man saknar tal, helt eller delvis. Medarbetare i daglig verksamhet behöver därför kunskap om alternativ och kompletterande kommunikation, AKK.

Alternativ och kompletterande kommunikation, AKK

Alternativ och kompletterande kommunikation, AKK, är ett samlingsnamn för olika kommunikationssätt och metoder som stöder kommunikation mellan människor och hjälper personer med kommunikationssvårigheter att förstå andra och att uttrycka sig.

De vanligaste formerna av AKK är tecken som stöd, foton, symboler, bilder, konkreta föremål eller talande hjälpmedel. Bilder eller text kan sättas samman till kommunikationskort och kommunikationsböcker eller användas direkt på en surfplatta, smartphone eller dator.

För att ge personen större möjlighet att förstå är det viktigt att personal som har kontakt med den enskilde kompletterar sin kommunikation till personen med AKK. Det finns inget som hindrar att en person har flera olika typer av AKK för olika behov eller sammanhang.

Webbutbildning och föreläsning om AKK

Socialstyrelsen har tagit fram en webbutbildning om AKK som kommunikationsstöd. Syftet med utbildningen är att personal ska få kunskaper för att kunna tillämpa AKK på sin arbetsplats. Här finns länk till utbildningen:

<https://utbildning.socialstyrelsen.se/learn/course/external/view/elearning/455/akk-som-kommunikationsstod>

På Kunskapsguiden finns även en föreläsning om AKK – [Alternativ och kompletterande kommunikation, AKK - Kunskapsguiden](#)

Tid, uthållighet och lyhördhet

Personer med flerfunktionsnedsättning har ofta starkt nedsatta sinnes- och tolkningsfunktioner och reagerar långsamt. Kommunikationen måste därför ske med konkreta stimuli, med personalens uppmärksamhet på små subtila uttryck och med tid att invänta reaktionen från personens sida. Detta kräver uthållighet och lyhördhet [6].

Att utveckla den dagliga verksamheten

Vi är med-paketet

I *Vi är med-paketet* [7] på Nationellt kompetenscentrum anhörigas (Nka) webbplats finns material som handlar om kommunikation och samspel.

Man kan bland annat ta del av filmer om hur vardagen ser ut för tre personer med flerfunktionsnedsättning och hur kommunikation utifrån deras förutsättningar har skapat delaktighet.

Att förebygga och minska utmanande beteende

Personer som inte har fått förutsättningar för en fungerande kommunikation kan ibland försöka hitta andra sätt att uttrycka sina behov. Det finns ett starkt samband mellan kommunikationssvårigheter och utmanande beteende. Ju större svårigheter att kommunicera, desto större risk för utmanande beteende [12]. Därför måste deltagare inom daglig verksamhet få individuellt utformat stöd för att kunna kommunicera med sin omgivning. När en person ges bättre anpassade möjligheter att förstå och uttrycka sig minskar vanligtvis förekomsten av utmanande beteenden.

Otydlighet och att bli misstolkad kan leda till att deltagaren reagerar med utåtagerande beteende. Kommunikation är grunden.²⁸

Reflektions- och diskussionsfrågor

- Hur bra är ni som arbetslag på att tillsammans skapa goda förutsättningar för kommunikation? Har ni exempel på hur ni skapar dessa förutsättningar?
- Hur arbetar ni med att stödja kommunikation?
- Vilka olika former av AKK används?
- Hur gör ni när det kommer nya deltagare? Har ni arbetssätt för att ta reda på vilka ord, tecken och bilder som personen har använt sig av tidigare?
- Hör stöder ni deltagarna när det gäller att kommunicera med varandra?
- Har ni konkreta mål om kommunikation i deltagarnas genomförandeplaner?
- Finns behov av kompetensutveckling eller handledning? Om ja, hur vill ni arbeta vidare med detta?

²⁸ Socialstyrelsens dialoger med chefer i daglig verksamhet.

Stöd till den som har svårt att se konsekvenser

En person med flerfunktionsnedsättning har svårt att förstå sambanden mellan orsak och verkan. Det är kopplat till diagnosen. Personen kan oftast inte själv avgöra vad som är farligt eller vad som kan bli konsekvensen av att exempelvis gå ut på en trafikerad väg eller stoppa något i munnen som inte går att äta. Individen behöver stöd av personal både för sin livskvalitet och ibland för sin överlevnad.

Det finns olika sätt att skapa säkerhet i en LSS-verksamhet. Verksamhetens inomhus- och utemiljö måste vara trygg och säker att vistas i. Det behöver finnas brandvarnare och tydliga utrymningsvägar. Medarbetare i verksamheten behöver se till att deltagarna mår bra, att ingen sätter i halsen eller att det på annat sätt uppstår farliga situationer. Ibland kan det finnas tillfällen då medarbetare kan uppleva att den enskildes självbestämmande kolliderar med skyldigheten att ge god omvårdnad och att värna individens hälsa. Det är en balansgång att ge stöd utifrån funktionsnedsättningen och samtidigt respektera den enskildes självbestämmande.

En del av det professionella bemötandet handlar om att varken överbeskydda eller överge den enskilde. Det är ett arbete som kräver återkommande reflektion [13]. Deltagaren kan ha svårt att se syftet med vad som behöver göras och konsekvensen om det inte görs. Det är viktigt med diskussioner och reflektion i personalgruppen om vilka metoder man kan använda för att ge den enskilde stöd och behålla ett respektfullt förhållningssätt, men ändå värna individens fysiska hälsa. Det är ett förhållningssätt som kräver lyhördhet, tid och tålamod [14].

Skyddsåtgärder

En skyddsåtgärd syftar till att skydda, stödja, hjälpa eller aktivera den enskilde [15].

Exempel på skyddsåtgärd

Kim har trillat ur sin rullstol och vill därför hellre ligga i sängen. Där känner han sig tryggare än i rullstolen. Personalen föreslår att Kim ska prova ett bälte i rullstolen för att inte ramla ur den. Då kan han fortsätta att umgås med de andra. Kim vill prova bältet och tycker lösningen fungerar bra. Eftersom syftet är att skydda Kim från att trilla och han har gett sitt samtycke är detta en skyddsåtgärd [15].

Att utveckla den dagliga verksamheten

Syftet med åtgärden får inte vara att kompensera för brister i verksamheten, som till exempel brister i bemanningen, personalens kompetens eller att verksamheten bedrivs i lokaler som inte är ändamålsenliga [15].

Även om en åtgärd bedöms vara en skyddsåtgärd och därmed tillåten betyder det inte nödvändigtvis att åtgärden är den mest lämpade. Verksamheten ska vara av god kvalitet och åtgärderna utgå ifrån individens förutsättningar och behov.

Skyddsåtgärder kan bli otillåtna begränsningar

Det som är säkerhet i ett visst sammanhang eller för en viss person kan bli en begränsning i en annan situation. Vid bedömningen av om en skyddsåtgärd är en otillåten begränsningsåtgärd finns flera saker som behöver beaktas.

Vår frihet är grundlagsskyddad. Var och en, oavsett ålder, är gentemot det allmänna skyddad mot påtvingat kroppsligt ingrepp och frihetsberövande.²⁹ Med påtvingat kroppsligt ingrepp avses i första hand våld, men hit hör även medicinering, läkarundersökningar, vaccinationer och blodprovstagning samt liknande företeelser som den enskilde inte har godkänt.

Frihetsberövande innebär att någon faktiskt är förhindrad att förflytta sig utanför ett rum eller annat relativt starkt begränsat område.³⁰ Undantag från skydd mot kroppsliga ingrepp och frihetsberövanden kan endast föreskrivas i lag.³¹ Det gäller exempelvis lagen (1988:870) om vård av missbrukare i vissa fall, LVM och lagen (1991:1128) om psykiatrisk tvångsvård, LPT, I LSS finns inga skrivningar om begränsningsåtgärder eller tvång: LSS bygger på frivillighet och den enskildes självbestämmande.

Nöd och nödrätt

I en nödsituation kan det vara tillåtet att ta till åtgärder som normalt sett är olagliga för att rädda liv eller hindra att en person skadar sig själv (nödrätt).³² Nöd kallas det när någons liv eller hälsa är i akut, allvarlig fara. Nödrätten kan aldrig hävdas på förhand utan handlar om att den som har begått en handling kan frias från ansvar i domstol. Det är alltså först om en anställd blir polisanmäld och åtalad för att ha använt sig av våld eller tvång

²⁹ 2 kap. 6 och 8 §§ regeringsformen, RF

³⁰ Prop. 1975/76:209 Om ändring i regeringsformen, s. 52 och 147

³¹ 2 kap. 20 § RF

³² 24 kap. 1 och 4 § brottsbalken, BrB

Att utveckla den dagliga verksamheten

som det kan bli aktuellt att ställa frågan om den anställde har använt sig av nödrätt eller agerat i nödvärn.³³

Att med våld eller tvång förhindra att någon kastar sig ut från en balkong eller att förhindra att någon allvarligt skadar en annan person är exempel på situationer där nödrätten skulle kunna åberopas. Andra exempel kan vara att en person är på väg ut på en starkt trafikerad gata eller ger sig ut i tunna kläder med risk för att frysa ihjäl.³⁴ Nödbestämmelsen ska endast tillämpas i undantagsfall och får inte ligga till grund för rutinmässiga ingripanden.³⁵ Det är därmed inte möjligt att vidta åtgärder inom vård och omsorg under en längre tid med motivering att det är en pågående nödsituation.³⁶

Tvångs- och begränsningsåtgärder

Tvångs- och begränsningsåtgärder är alltså inte tillåtna. Ändå förekommer de och orsakerna kan vara:

- brist på kunskap
- en stark vilja – ofta från anhöriga – att skydda individen från skada
- brister i organisationen, till exempel vad gäller bemanning, kompetens och miljön [15].

Många situationer som uppstår och riskerar att leda fram till att tvångs- och begränsningsåtgärder används kan förebyggas och undvikas.

Att förebygga tvångs- och begränsningsåtgärder

I Socialstyrelsens metodstöd *Att förebygga tvångs- och begränsningsåtgärder genom det systematiska kvalitetsarbetet* [16] ges ett antal exempel på områden som verksamheten kan behöva ha en planering kring för att kunna förebygga tvångs- och begränsningsåtgärder. Det kan bland annat handla om

- bemanning
- kompetens
- lokaler och utemiljö
- hjälpmedel (bland annat kommunikations- och kognitiva hjälpmedel)
- olika former av stöd för personalen (till exempel närvarande chef, handledning, externt stöd, samarbete med andra relevanta aktörer som anhöriga, hälso- och sjukvården, habiliteringen, psykiatrin).

³³ Jfr SOU 2015:80 Stöd och hjälp till vuxna vid ställningstaganden till vård, omsorg och forskning s. 435

³⁴ Prop. 1993/94:130 Ändringar i brottsbalken m.m. s. 35 och SOU 2015:80 s. 435

³⁵ Prop. 1993/94:130 s. 35 och prop. 1962:10 Förslag till brottsbalk s. B 334, Jfr SOU 2006:110 Regler för skydd och rättssäkerhet för personer med demenssjukdom s. 233 f

³⁶ Jfr SOU 2006:110 s. 173 f

Att utveckla den dagliga verksamheten

Läs mer om tvångs- och begränsningsåtgärder på www.kunskapsguiden.se

Diskussionsmaterial om tvångs- och begränsningsåtgärder

Socialstyrelsen har tagit fram ett diskussionsmaterial [15] om tvångs- och begränsningsåtgärder. Materialet kan tjäna som underlag för diskussioner om hur verksamheterna systematiskt kan arbeta för att förebygga och undvika tvångs- och begränsningsåtgärder [15].

Att anmäla missförhållanden

Om det uppstår ett missförhållande eller en påtaglig risk för ett missförhållande är personalen skyldig att anmäla det enligt lex Sarah-bestämmelserna.³⁷ Syftet är att bidra till att den enskilde får insatser av god kvalitet och att skydda den enskilde från missförhållanden.³⁸ Syftet är vidare att verksamheten ska utvecklas och att missförhållanden ska rättas till. Det är viktigt att komma till rätta med brister i verksamheten och förhindra att liknande missförhållanden uppkommer igen.³⁹

Reflektions- och diskussionsfrågor

Diskutera hur det ser ut i er verksamhet.

- Förekommer det – eller har det – förekommit tvångs- eller begränsningsåtgärder i er verksamhet? I så fall vilka?
- Har du varit med om att genomföra – eller sett hur andra genomfört – åtgärder som personen motsatt sig. Berätta!
- Välj något/några exempel ur svaren på frågorna ovan. Hur skulle ni kunna hantera en sådan situation utan att behöva använda tvång och begränsning?
- Kan anhörigas önskemål om begränsningsåtgärder minskas om ni beskriver er bemanning och metoder för att skydda? Hur skulle ni beskriva det?
- Hur kan andra professioner vara till hjälp i arbetet med att förebygga tvångs- och begränsningar?

³⁷ 24 a-g §§ LSS

³⁸ Se prop. 2009/10:131 s. 25

³⁹ Se prop. 2009/10:131 s. 32

Lokalernas betydelse

Lokalfrågan är central för att kunna erbjuda en daglig verksamhet av god kvalitet för personer med omfattande funktionsnedsättningar. Det är viktigt att planera för hur lokalerna ska utformas, både vid starten av en verksamhet och om verksamheten ska flytta. Lokalfrågan har återkommande tagits upp i arbetet med denna publikation.

Ofta krävs stora utrymmen för hjälpmedel såsom elrullstolar och ståskal samt taklyftar för säkra förflyttningar. I daglig verksamhet finns ofta deltagare som har synnedsättning, vilket fordrar god belysning. Lokalerna ska kunna tillgodose olika behov hos deltagarna. En del mår bra av att göra aktiviteter tillsammans med andra, medan andra behöver ha avskildhet. Några blir stimulerade av olika intryck, till exempel att kunna titta ut genom fönstret, medan andra blir stressade av för många intryck. Dessa olika behov gör det ibland svårt att skapa grupper, även mindre sådana.

Man behöver ligga steget före vid utformningen av miljön, se vad som kan skapa trygghet och vad som kan oroa.⁴⁰

Vi har anlagt en kryddträdgård för att deltagarna ska få känna olika dofter. Sinnesstimulering är en viktig del av vår verksamhet.⁴¹

Det behöver finnas möjlighet till stimulerande aktiviteter både i och nära lokalen. Att kunna bada i vår bassäng är ett sådant exempel.⁴²

Det är även angeläget att verksamhetens utemiljö är bra. Personer med omfattande funktionsnedsättningar har ofta en mer begränsad förmåga att ta sig till andra miljöer än den direkta närmiljön. Därför är det betydelsefullt att LSS-verksamheter har tillgång till en närmiljö som är säker, tillgänglig och stimulerande.

I lagstiftningen finns inga direkta krav på hur utemiljöer i samband med LSS-verksamheter ska utformas, förutom generella krav på tillgänglighetsanpassning. Det är kommunerna själva som kan ställa sådana krav eller anta riktlinjer. Detta understryker vikten av samverkan mellan olika enheter inom kommunen.

I Socialstyrelsens dialoger med dagliga verksamheter har exempel getts på åtgärder för att göra utemiljön tillgänglig och användbar. En daglig verksamhet gjorde i ordning en grillplats och ytor för andra aktiviteter i närheten av lokalen för att minska transporter som ofta stressar deltagarna.

⁴⁰ Socialstyrelsens dialoger med chefer i daglig verksamhet.

⁴¹ Socialstyrelsens dialoger med chefer i daglig verksamhet.

⁴² Socialstyrelsens dialoger med chefer i daglig verksamhet.

Att utveckla den dagliga verksamheten

En slinga för sinnesstimulering – färg, doft och smak – är ett annat exempel på åtgärder i utemiljön.

Reflektions- och diskussionsfrågor

- Hur arbetar ni med de lokaler ni har? Används de på bästa sätt?
- Hur är er utemiljö? Har ni möjlighet att skapa upplevelser i närområdet?
- Om detta är ett utvecklingsområde som ni vill satsa på, fundera på hur ni kan ta er an det.

Behålla och utveckla förmågor

Daglig verksamhet bör ha som syfte att bidra till den personliga utvecklingen och att främja delaktigheten i samhället.⁴³

Detta avsnitt handlar om hur verksamheter med ett varierat innehåll kan bidra till att deltagarna stimuleras och kan behålla sina förmågor. Inom daglig verksamhet finns även en rad exempel på hur deltagare med omfattande funktionsnedsättningar har möjlighet till utveckling och lärande, om än i långsammare takt. Därför är rätten till ett livslångt lärande central.

Från skolan till daglig verksamhet

I *Att utveckla den dagliga verksamheten – ett kunskapsstöd* [1] finns ett avsnitt som beskriver hur viktigt det är att noga planera övergången från den anpassade gymnasieskolan till daglig verksamhet, att ge den unge möjlighet att formulera sina önskemål, kanske också pröva olika alternativ. Detta ställer särskilda krav när individen har en omfattande funktionsnedsättning och kanske inte kommunicerar med tal. En nära samverkan vid övergången är central för att den dagliga verksamheten ska få kunskap om den nye deltagaren - om funktionsnedsättningen, förmågor och intressen. Att den dagliga verksamheten får denna kunskap är betydelsefullt för att kunna anpassa aktiviteterna så att deltagaren både kan behålla förmågor och utvecklas.

Viktigt med ett varierat innehåll

För att kunna skapa och genomföra aktiviteter som är stimulerande och meningsfulla för personer som har stora funktionsnedsättningar fordras såväl tid, resurser, kompetens och kreativitet. Resurser kan behövas för att skaffa hjälpmedel i form av exempelvis pektdatorer och side-by-side-cyklar samt att skapa sinnesstimulerande miljöer.

Vanliga sysselsättningar som erbjuds i dag är

- utevistelse
- sinnesstimulans (syn, hörsel, doft, känsel, smak)
- beröring
- bad
- kreativa aktiviteter – musik, teater, måleri
- bakning
- cykling
- fredagsfika

⁴³ Prop. 1992/93:159 s. 90

Att utveckla den dagliga verksamheten

- firanden vid högtider
- bingo
- fotbad
- spel
- liggande dans
- trädgårdsarbete
- arbetsuppgifter (exempelvis fylla på förråd, tömma sopor).

I dialogerna som Socialstyrelsen genomfört har det återkommande lyfts fram att det är viktigt att försöka ta reda på vad deltagaren vill. Vad är meningsfullt för individen? Vad är det som kan ge stimulerande upplevelser? Vad är roligt?

Vi har små lokaler, men en fantastisk trädgård utanför huset. Vi är mycket utomhus, ordnar aktiviteter som följer årstidernas växlingar.⁴⁴

Betydelsen av habiliterande inslag

Återkommande har betydelsen av habiliterande inslag i daglig verksamhet lyfts fram, det vill säga att deltagaren får möjlighet till daglig träning för att kunna behålla förmågor, till exempel rörlighet.

Rätten till ett livslångt lärande

Man ska ha möjlighet att utvecklas i den dagliga verksamheten. Det framgår av förarbetena till LSS, där det anges att verksamheten ska erbjuda den enskilde stimulans, utveckling, meningsfullhet och gemenskap efter individens önskemål.⁴⁵ Både konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning (artikel 24) och Agenda 2030 (mål 4) behandlar tillgången till utbildning och ett livslångt lärande [17, 18].⁴⁶ Det är rättigheter som ska gälla för alla.

Livslångt lärande kan ses som allt lärande under en människas liv som syftar till att utveckla kunskaper, kompetens och färdigheter. Daglig verksamhet kan bidra till ett livslångt lärande inom verksamheten, men också stödja personer i att få utveckla kunskaper utanför sin dagliga verksamhet. Exempelvis kan daglig verksamhet och boendet parallellt arbeta med att introducera flera bilder eller tecken i personens kommunikation.

⁴⁴ Socialstyrelsens dialoger med medarbetare i daglig verksamhet.

⁴⁵ Se prop. 1992/93:159 s. 90 ff

⁴⁶ Konventionen finns också på lättläst svenska. Se länk på Myndigheten för delaktighet (MFD) webbplats – <https://www.mfd.se/contentassets/cbc6bc888b6342f7a8aa09c8c84d04bf/konventionen-om-rattigheter-for-personer-med-funktionsnedsattning--pa-lattlast-svenska.pdf>

Att se möjligheter till utveckling

Det handlar om att kunna se möjligheten till utveckling hos varje deltagare. Alla har möjlighet till lärande, om än i långsammare takt. Det förhållningssättet är betydelsefullt för individen, och kan utgöra en viktig motivation för medarbetarna. Förmågan att se deltagarnas potential innebär också möjlighet till rörlighet inom verksamheten, att individen kan pröva olika aktiviteter. Det understryker vikten av att ta reda på vad deltagaren tycker om att göra, att tolka signaler.

Det kan vara så att man tränat på något många, många gånger ... och så plötsligt fungerar det.⁴⁷

Det är häftigt att få ett nej! En deltagare hade smärta, ville ha närhet men inte fysisk stimulering – och visade det väldigt tydligt. Det kändes så bra att få den här viljan så klart uttryckt. Då fick vi diskutera i gruppen hur vi kan göra för att det ska kännas bra för den här personen.⁴⁸

Reflektions- och diskussionsfrågor

- Vilka möjligheter har deltagarna i er dagliga verksamhet att behålla och utveckla förmågor? Finns det exempel att dela med er av?
- Använd exemplen från förra frågan och fortsätt diskutera hur er verksamhet kan bidra till att deltagarna kan behålla och utveckla förmågor. Hur kan ni
 - påbörja ett sådant arbete,
 - se till att arbetet fortsätter,
 - utveckla arbetet?

⁴⁷ Socialstyrelsens dialoger med medarbetare i daglig verksamhet.

⁴⁸ Socialstyrelsens dialoger med medarbetare i daglig verksamhet.

Hälsofrämjande arbete

Personer med omfattande funktionsnedsättningar har som grupp mindre hälsosamma levnadsvanor och mer ohälsa än andra. Det är också vanligt med flera olika hälsoproblem [6, 19]. Därför är det viktigt att det inom daglig verksamhet finns kunskap om hur man kan arbeta för att främja hälsan. Daglig verksamhet kan spela en betydelsefull roll eftersom deltagarna i många fall finns inom verksamheten under lång tid, kanske under hela sitt vuxenliv. Som medarbetare i verksamheten kan du stimulera till aktivitet, träning, utevistelse och bra matvanor.

Det är viktigt att deltagarna får allt de har behov av trots att de inte själva kommunicera behovet – daglig träning och stretch, bad, utevistelser.⁴⁹

Arbetsätt som främjar hälsa

Socialstyrelsen har i kunskapsstödet *Att förebygga och minska utmanande beteende* [12] tagit fram en rekommendation om att LSS-verksamheter bör stimulera till regelbunden fysisk aktivitet utifrån individens förutsättningar och intressen.

Av Socialstyrelsen allmänna råd kring personalens kompetens framgår också att personal i daglig verksamhet behöver ha kunskaper om vikten av hälsosamma levnadsvanor samt ha förmåga att stödja den enskilde i ett levnadssätt som förebygger ohälsa.⁵⁰ Fysisk aktivitet kan ske på många olika sätt och måste anpassas efter personens fysiska förutsättningar och intressen.

Kunskap från olika yrkeskompetenser är viktig

Flera yrkeskompetenser är viktiga i det hälsofrämjande arbetet. Dietistens kunskaper behövs för att personen ska få i sig rätt näring. Kommunikation, att ha ett samspel, är grundläggande för en god hälsa. Här spelar logopedens kompetens en betydelsefull roll. Logopeden är också viktig för att hantera exempelvis ät- och sväljsvårigheter så att måltiden kan bli rofylld. Fysioterapeuten kan bidra med kunskaper om rörelser och träning, sittställningar som fungerar. Arbetsterapeutens kompetens behövs för att anpassa aktiviteter som deltagaren mår bra av och se vilka hjälpmedel som kan underlätta för att kunna behålla förmågor.

Måltiden – en möjlighet till delaktighet

Måltiden är på många sätt förknippad med social samvaro. Här finns möjlighet till gemenskap och delaktighet. Många personer med flerfunktionsnedsättning

⁴⁹ Socialstyrelsens dialoger med chefer i daglig verksamhet.

⁵⁰ SOSFS 2014:2 AR

Att utveckla den dagliga verksamheten

har svårt att äta och svälja, dysfagi. Oavsett svårigheter är det viktigt att få möjlighet att vara en del i gemenskapen vid en måltid.

I *Vi är med-paketet* [7] finns temat Mat & prat. Där kan man lära mer om måltidens betydelse för social samvaro, mat och delaktighet, mat och aktivitet samt om ät- och sväljsvårigheter.

Flera av våra deltagare får sin mat via sond, men de får också alltid en liten smakportion för upplevelsen.⁵¹

Chefen kan inspirera till hälsoarbete

Chefen har en betydelsefull roll genom att prioritera och lyfta frågorna. Ett sätt är att ha styrdokument med mål som handlar om daglig fysisk aktivitet och hälsosamma val när det gäller kosten. Personalen som arbetar i verksamheten behöver få möjlighet att diskutera dessa frågor så att det råder samsyn i gruppen.

Hälsan spelar roll – kurs för vuxna med LSS-insats

Hälsan spelar roll är en kurs som vänder sig till vuxna personer som har LSS-insats. Kursen är utvecklad från det amerikanska utvärderade programmet Health Matters.⁵² Programmet har översatts och anpassats till svenska förhållanden. Kursen vill ge ökade möjligheter att göra självständiga och hälsosamma val i vardagen. Lektionerna inkluderar både teori och fysisk träning, vilken ibland kan ersättas av en utflykt eller annan aktivitet. Stort fokus ligger på att stärka individens tro på sin egen förmåga. Den egna hälsan ses som en resurs för självständighet och delaktighet. Hälsan spelar roll ges av kursledare som själva arbetar inom daglig verksamhet, LSS-boende eller inom den kommunala hälso- och sjukvården riktad till LSS.⁵³

Reflektions- och diskussionsfrågor

Det är viktigt att det inom daglig verksamhet finns kunskap om hur man arbetar för att främja hälsan.

- Vad innebär ett hälsofrämjande arbete när personen har en omfattande funktionsnedsättning?
- Hur arbetar er verksamhet i dag för att främja deltagarnas hälsa?
- Är det något ni skulle kunna utveckla?
- Hur blir måltiden till en positiv upplevelse för deltagaren? Är det något runt måltiden som ni skulle kunna utveckla?
- Kan ni få stöd från andra professioner i att utveckla det hälsofrämjande arbetet?

⁵¹ Socialstyrelsens dialoger med chefer i daglig verksamhet.

⁵² Läs mer om det amerikanska programmet på [HealthMatters-programmet – Främja hälsa där vi bor, studerar, arbetar och leker! \(healthmattersprogram.org\)](https://healthmattersprogram.org)

⁵³ Läs mer på Hälsan spelar roll – <https://halsanspelarroll.se/>

Omvårdnad är viktig för många

I insatsen daglig verksamhet ingår omvårdnad⁵⁴ och för många är det en viktig del av insatsen. Omvårdnaden ska tillgodose den enskildes psykiska, fysiska och sociala behov, exempelvis hjälp med att äta, dricka och förflytta sig, sköta personlig hygien och klä sig, kommunicera, att göra tillvaron begriplig, förutsägbar och trygg.⁵⁵

Vilken typ av omvårdnad som deltagare inom daglig verksamhet behöver är individuellt. Det är viktigt att verksamheten kan erbjuda aktiviteter och inte enbart omvårdnad, även om personen har ett stort omvårdnadsbehov. I olika aktiviteter kan omvårdnadsinsatserna ofta vävas in, så att aktiviteten tillgodoser sociala eller fysiska behov. Man gör något tillsammans och kan kommunicera kring det. På det sättet blir deltagaren inte enbart en passiv mottagare av omvårdnadsinsatser.⁵⁶

För att på bästa sätt tillgodose behoven krävs ofta samarbete med till exempel regionens habiliterings- och hjälpmedelsverksamhet.

I dialogerna som Socialstyrelsen genomfört har det understrukits att det är viktigt att ha närvarande chefer och återkommande uppmärksamma etiska dilemman som ibland kan uppstå när det gäller omvårdnadssituationer.

Stöd och hjälp med personliga behov

I omvårdnaden ligger en skyldighet att stödja och hjälpa individen med personliga behov som de kan ha svårt att klara själva. Det kan bland annat handla om att se till att den enskilde får den hälso- och sjukvård som personen behöver.⁵⁷

Kontakt med hälso- och sjukvården

Hälsan för personer med funktionsnedsättning är generellt sämre än hos övriga befolkningen [20]. Att ha en intellektuell funktionsnedsättning innebär att personen både kan ha svårt att tolka vad det är han eller hon känner och att kunna förmedla det till andra. Smärta är ofta svårtolkad på grund av stora svårigheter att kommunicera med omgivningen och uttrycka sina behov [6]. Hur en person uttrycker smärta eller sjukdomskänsla är individuellt och kräver ofta att personal kan tolka tecken och signaler för smärta, sjukdom och obehag. Det är därför viktigt att personalen är

⁵⁴ Se 9 e § LSS och prop. 1992/93:159 s. 91 ff

⁵⁵ Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd (SOSFS 2002:9) om bostad med särskild service för vuxna enligt 9 § 9 lagen (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade, LSS. Föreskriften gäller inte daglig verksamhet men kan, utöver vad som står i propositionen, ge vägledning om vad som ingår i omvårdnaden.

⁵⁶ Jfr prop. 1992/93:159 s. 172

⁵⁷ Se SOSFS 2002:9 samt prop. 1992/93:159 s. 181 f

Att utveckla den dagliga verksamheten

observant på förändrade beteenden och uttryck som kan vara tecken på ohälsa. För att veta om något är avvikande måste man ha kännedom om en persons ”vanliga” hälsotillstånd [19]. Den dagliga verksamheten behöver hålla kontakt med dem som ger omvårdnad till personen hemma och på fritiden och samverka med boendepersonal eller anhöriga.

Hon gråter aldrig och gnäller sällan. Bara en bekymmersrynka över pannan och en osäker flackande blick. Det är säkraste tecknet på att något är riktigt fel med Nadja. Smärttålig, är det enkla svaret. Men vad betyder det egentligen att tåla smärta? Har hon, under alla år av mediciner, kramper, operationer och oländiga ställningar, helt enkelt vant sig vid ont? Eller smärtar kroppen utan att hon längre känner? [11].

Handbok om kvalificerad omvårdnad

Nationellt kompetenscentrum anhöriga (Nka) har ett särskilt uppdrag att ta fram information till anhöriga som ger vård och stöd till personer med flerfunktionsnedsättning. På deras webbplats finns en handbok om kvalificerad omvårdnad. Handboken kan också användas av medarbetare i olika verksamheter [6].

Att anmäla övergrepp

I omvårdnad ingår även att se till att misstankar om övergrepp och andra brott mot den enskilde polisanmäls. När den enskilde har omfattande funktionsnedsättning och behöver mycket stöd i vardagen är det viktigt att också kunna få hjälp i dessa situationer.

Reflektions- och diskussionsfrågor

För personer med flerfunktionsnedsättning är omvårdnad många gånger en viktig del i den dagliga verksamheten.

- Diskutera hur omvårdnaden på ett naturligt sätt kan vävas in i aktiviteterna så att deltagarna inte enbart blir passiva mottagare av omvårdnadsinsatser.
- Finns det etiska dilemman förknippade med omvårdnadssituationer? I så fall, hur hanterar ni dem?

Samverkan

Personer med funktionsnedsättning får ofta stöd från flera aktörer samtidigt. En fungerande samverkan är många gånger avgörande för att personerna ska få stöd och service utifrån sina individuella behov. I *Att utveckla den dagliga verksamheten – ett kunskapsstöd* [1] redogörs för skillnaden mellan begreppen samverkan och samordning, hur samverkan regleras i socialtjänstlagen (2001:453), SoL och LSS, betydelsen av att ha en struktur för samverkan, bestämmelser kring samverkan och sekretess med mera. Här fokuseras på samverkan som är särskilt viktig när en deltagare i daglig verksamhet har omfattande funktionsnedsättning.

Viktiga att samverka med

Boendet

Både boendet och den dagliga verksamheten regleras av LSS, men har olika uppdrag och därmed olika förutsättningar i arbetet. Individens stödperson på boendet och i den dagliga verksamheten har betydelsefulla roller. Det är viktigt att det finns tydliga rutiner för hur samverkan ska gå till.

Rutiner för samverkan med boendet är särskilt angelägna när deltagaren inte kommunicerar med tal. Att dokumentera, föra dagbok, är ett sätt för boendet och den dagliga verksamheten att få kännedom om hur vardagen ser ut för deltagaren.

Vi har regelbundna möten mellan daglig verksamhet och boenden och arbetar efter en frågemall. Vad fungerar? Vad fungerar mindre bra? Även möten med dem som bor i föräldrahemmet.⁵⁸

Anhöriga

Det är viktigt att du som medarbetare i daglig verksamhet också får möjlighet att se den enskilde deltagaren i sitt sammanhang, med familj, släkt, kanske en god man och andra som står nära. Deltagare i daglig verksamhet är vuxna personer med självbestämmanderätt. Samtidigt är det angeläget att se personer i nätverket som värdefulla, lyssna på dem och – när det är möjligt – göra dem delaktiga [21]. Det kan vara en särskild utmaning att tillgodose den enskildes rätt till självbestämmande om individen inte kommunicerar med tal, när det handlar om att tolka signaler. Kanske kan det finnas olika uppfattningar om hur personens behov bäst tillgodoses. Individen kanske ger olika signaler på boendet, tillsammans med anhöriga och på den dagliga verksamheten. Att föra dagbok kan vara ett sätt för den

⁵⁸ Socialstyrelsens dialoger med chefer i daglig verksamhet.

Att utveckla den dagliga verksamheten

dagliga verksamheten att få kännedom om deltagarens önskemål och även underlätta dialogen med anhöriga.

Att över tid ha en dialog med anhöriga, att bygga förtroende är betydelsefullt för att skapa trygghet. Fortlöpande information och särskilda anhörigträffar kan spela en viktig roll.

Det har också understrukits att det är viktigt att anhöriga – eller andra personer som deltagaren känner sedan tidigare – finns med när personen börjar i den dagliga verksamheten.

Hälso- och sjukvården

I daglig verksamhet ingår omvårdnad och i omvårdnaden ligger en skyldighet att stödja och hjälpa personer med dagliga personliga behov som de kan ha svårt att klara själva. Det kan bland annat handla om att se till att den enskilde får den hälso- och sjukvård som han eller hon behöver.⁵⁹

För personer som bor i bostad med särskild service är det oftast personalen där som hjälper den enskilda i kontakter med hälso- och sjukvården, inklusive habilitering och tandvård.

Personal på boendet och inom daglig verksamhet/sysselsättning måste veta om och när individerna behöver söka sjukvård och kunna stödja dem med detta. Det gäller både akuta ärenden och regelbundna kontroller, exempelvis mammografi, hörselkontroll eller besök hos optiker.

Den kommunala hälso- och sjukvården

Kommunerna har ett sjukvårdsansvar för personer som har daglig verksamhet enligt LSS.⁶⁰ Det omfattar dock inte ansvar för sådan hälso- och sjukvård som ges av läkare.⁶¹ Den kommunala hälso- och sjukvårdspersonalen kan ge råd om hälsosamma val och stötta såväl individ som personal i arbetet. Den fyller också en mycket viktig funktion när det gäller att upptäcka signaler på att individens hälsa har försämrats, exempelvis högt blodtryck eller förändrad psykisk hälsa.

Det är mycket kring mediciner och måltidssituationer. Därför behöver vi samverka med många olika yrkeskompetenser: sjuksköterska, dietist, logoped.⁶²

⁵⁹ Se prop. 1992/93:159 s. 181 f

⁶⁰ Se prop. 1992/93:159 s. 182

⁶¹ Se 12 kap 3 § HSL

⁶² Socialstyrelsens dialoger med chefer i daglig verksamhet.

Samverkan och sekretess

I samverkan är det viktigt att beakta de regler om sekretess som gäller. I *Att utveckla den dagliga verksamheten – ett kunskapsstöd* [1] finns ett avsnitt som behandlar samverkan och sekretess.

Reflektions- och diskussionsfrågor

Tänk er att en deltagare ska besöka vårdcentralen.

- Hur kan ni informera vårdpersonalen om hur man bäst pratar med deltagaren?
- Kan ni göra kommunikationspass med tips, exempelvis
 - fråga bara om en sak i taget
 - ge personen tid att förstå och svara
 - visa med gester eller saker för att förbereda personen
 - prata långsamt, men inte barnligt.
 - ta med lämpliga ord i personens kommunikationskarta.
- Kan ni informera vårdcentralen om att de ska tänka på något speciellt vid fysiska undersökningar, exempelvis om personen är känslig för kyla och inte vill ta av sig kläder, är kittlig, rädd för nålar, känslig för dofter?
- Har ni stöd från den kommunala hälso- och sjukvården i dag? Om inte, skulle det kunna utvecklas?

Här finns mer kunskap

Nationella satsningar

Nationellt kompetenscentrum anhöriga

På uppdrag av regeringen ska Nationellt kompetenscentrum anhöriga (Nka) driva ett långsiktigt nationellt kompetenscentrum för anhörigstöd.

Verksamhetsidén är att skapa och utveckla möten mellan olika kunskaps- och erfarenhetsformer som

- förstahandserfarenheter hos anhörigvårdare, brukare och deras organisationer
- praktisk erfarenhet hos personal inom anhörigstöd och äldreomsorg
- organisatorisk- och policyerfarenhet hos beslutsfattare
- vetenskaplig kunskap och metodkunskap hos forskare.

Verksamhetsområdet omfattar alla anhöriga oberoende av den närstående personens ålder, sjukdom, diagnos eller funktionsnedsättning. Nka genomför kompetensutvecklande utbildningar om anhörigskap och anhörigstöd.

Kompetenscentret bevakar också aktuell forskning om personer med flerfunktionsnedsättning och deras anhöriga och anordnar ofta webbseminarier.

Yrkesresan

Yrkesresan är en gemensam satsning på kompetensutveckling mellan Sveriges Kommuner och Regioner (SKR), Socialstyrelsen och de regionala samverkans- och stödstrukturerna (RSS). Olika Yrkesresor tas fram för verksamheter inom socialtjänsten.

Målet med Yrkesresan är att stärka kompetens och yrkesstolthet hos både medarbetare och chefer inom socialtjänsten genom att erbjuda bästa tillgängliga kunskap på ett samlat och pedagogiskt sätt. Yrkesresan drivs som projekt och finansieras gemensamt av de kommuner som deltar.

DART

DART är ett kommunikations- och dataresurscenter för personer med funktionsnedsättning. Centret arbetar med alternativ och kompletterande kommunikation (AKK), kommunikativa rättigheter och tillgänglighet för barn, ungdomar och vuxna. DART tillhör verksamheten Neurologi, psykiatri och habilitering inom Sahlgrenska Universitetssjukhuset och Västra Götalandsregionen. DART bedriver utredning och utprovning på

Att utveckla den dagliga verksamheten

specialistnivå. De informerar, handleder, utbildar och forskar om olika kommunikationsstöd och samtalsstrategier.

Utbildningscenter Autism

Utbildningscenter Autism ägs av den ideella organisationen Autism Sverige. Verksamhetens uppgift är att sprida kunskap genom föreläsningar, öppna utbildningar och uppdragsutbildningar.

Nationellt kunskapscenter för dövblindfrågor

Nationellt kunskapscenter för dövblindfrågor (NKCDB) samlar, utvecklar och sprider kunskap om dövblindhet. En av huvuduppgifterna är att vara en resurs i dövblindfrågor till regionerna och till andra ansvariga huvudmän. Det sker på olika sätt, genom konsultation och rådgivning på plats eller på distans. Utbildning sker genom grundkurser, konferenser, temadagar, webbseminarier och webbutbildningar.

Nationellt Center för Retts syndrom och närliggande diagnoser

Nationellt Center för Retts syndrom och närliggande diagnoser är ett nationellt kompetens- och resurscenter för åtta sällsynta neurologiska diagnoser. Region Jämtland är huvudman för centret. På centret arbetar logoped, arbetsterapeut, läkare, musikerapeut, ortoped, psykolog och sjukgymnast. Centret kombinerar forskning och kliniskt arbete. I uppdraget ingår att sprida kunskap om de ovanliga syndromen och om stödjande och behandlande insatser. Utbildningar från centret kan röra en specifik diagnos eller ett område som till exempel positivt beteendestöd (PBS), alternativ och kompletterande kommunikation (AKK) eller aktiviteter för en innehållsrik och utvecklande vardag.

KIND

KIND är ett kompetenscentrum för forskning, utveckling och utbildning om neuropsykiatriska funktionsnedsättningar, till exempel ADHD och autism. KIND är ett samarbete mellan Karolinska Institutet och Region Stockholm. Centret har även en klinisk verksamhet.

Svenskt Demenscentrum

Svenskt demenscentrum är ett kompetenscentrum för demensfrågor. Centret har en omfattande utbildningsverksamhet. Vissa av utbildningarna har koppling till området intellektuell funktionsnedsättning och autism. Webbutbildningen *Åldern har sin rätt – om att åldras med intellektuell*

Att utveckla den dagliga verksamheten

funktionsnedsättning är två olika webbutbildningar med samma namn. Den ena utbildningen vänder sig främst till LSS-personal och den andra riktar sig till personer med intellektuell funktionsnedsättning. Svenskt Demenscentrum tar även fram nytt utbildningsmaterial som inkluderar demens: Stjärnmärkt demens LSS. Stjärnmärkt är en utbildningsmodell som vänder sig till särskilda boenden, dagverksamheter, hemtjänst- och biståndshandläggare-enheter. Syftet är att ge personalen kunskap och verktyg för att kunna utveckla det personcentrerade arbetet.

Exempel på regionala satsningar

Forum Carpe

Forum Carpe är en kommunsamverkan inom funktionshindersområdet i Stockholms län. Syftet är att erbjuda yrkesverksamma inom området kompetens- och verksamhetsutveckling. Forum Carpes verksamhet syftar även till att främja arbetet med en kunskapsbaserad praktik. Målgruppen för Forum Carpes verksamhet är anställda på alla nivåer i samverkanskommunerna inom området personer med funktionsnedsättning, socialpsykiatri samt kommunala hälso- och sjukvårdsorganisationer.

Frågor vi identifierat under arbetets gång – "P-plats"

Här kan ni skriva ner frågor som ni behöver samtala vidare om tillsammans. Det kan även vara bra att bestämma när ni ska diskutera frågorna, allt för att de inte ska tappas bort. Kanske utgör frågorna som ni identifierat nästa steg i er fortsatta utveckling av den dagliga verksamheten?

Om ni inte har beställt kunskapsstödet i tryckt format kan den här sidan skrivas ut och ni kan skriva ner egna frågor som ni vill arbeta vidare med tillsammans.

Att utveckla den dagliga verksamheten

Utvecklingsplan för enheten

Vad ska vi göra?	När?	Vem?	Hur?	Genomfört och uppföljning

Referenser

1. Att utveckla den dagliga verksamheten - ett kunskapsstöd. Stockholm: Socialstyrelsen 2024.
2. Att utveckla den dagliga verksamheten - studiehäfte. Stockholm: Socialstyrelsen; 2024.
3. Kunskapsguiden. Kunskapsstöd i tre delar. 2024. Hämtad 2025-01-15 från: <https://scanmail.trustwave.com/?c=24420&d=1MeH5-QOoKBYzHky7H0HBWN8ishUg8aaAGmFfsvKaIA&u=https%3a%2f%2fkunskapsguiden%2ese%2fomraden-och-teman%2ffunktionshinder%2fdaglig-verksamhet-enligt-iss%2fkunskapsstod-i-tre-delar%2f>
4. Socialstyrelsen. Socialstyrelsens termbank. 2023. Hämtad 2023-11-15 från: <https://termbank.socialstyrelsen.se/>
5. Nationellt kompetenscentrum anhöriga. Vad menar vi med flerfunktionsnedsättning? 2021. Hämtad 2025-01-15 från: <https://anhoriga.se/anhorigomraden/flerfunktionsnedsattning/kvalificerad-omvardnad/kvalificerad-omvardnad-i-vardagen-for-personer-med-flerfunktionsnedsattning-och-deras-anhoriga/vad-menar-vi-med-flerfunktionsnedsattning/>
6. Nationellt kompetenscentrum anhöriga. Kvalificerad omvårdnad. 2021. Hämtad 2023-11-16 från: <https://anhoriga.se/anhorigomraden/flerfunktionsnedsattning/kvalificerad-omvardnad/>
7. Nationellt kompetenscentrum anhöriga. Vi är med-paketet. 2021. Hämtad 2023-11-16 från: <https://anhoriga.se/metoder-och-verktyg/anhoriga-till-personer-med-flerfunktionsnedsattning/viarmedpaketet/>
8. Myndigheten för delaktighet. Delaktighet och tillgänglighet. 2022. Hämtad 2023-11-15 från: <https://www.mfd.se/verktyg/metodstod/metodstod-for-strategi/1-utgangspunkter-for-arbetet/delaktighet-och-tillganglighet/>
9. Delaktighet och inflytande i arbetet med genomförandeplaner: kunskapsstöd till verksamheter för personer med funktionsnedsättning. Stockholm: Socialstyrelsen; 2014.
10. Riksförbundet FUB. Kvalitet i daglig verksamhet: en film från FUB. 2022. Hämtad 2023-09-20 från: <https://etjanst.stockholm.se/ForumCarpe/forum-carpe/nyheter/FUB-film-dgv>
11. Ambjörnsson F. Om Nadja - en systers berättelse. Stockholm: Norstedts; 2021.

Att utveckla den dagliga verksamheten

12. Att förebygga och minska utmanande beteende i LSS-verksamhet: ett kunskapsstöd med rekommendationer för chefer, verksamhetsansvariga och personal. Stockholm: Socialstyrelsen; 2015.
13. Vägar till ökad delaktighet: kunskapsstöd för socialtjänsten om arbete med stöd och service enligt LSS. Stockholm: Socialstyrelsen; 2017.
14. Stöd till barn och unga med funktionsnedsättning. Handbok för handläggning och utförande av LSS-insatser. Stockholm: Socialstyrelsen; 2020.
15. Diskussionsmaterial om tvångs- och begränsningsåtgärder. Stockholm: Socialstyrelsen; 2017.
16. Att förebygga tvångs- och begränsningsåtgärder genom det systematiska kvalitetsarbete. Stockholm: Socialstyrelsen; 2016.
17. FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning, SÖ 2008:26.
18. FN. Globala målen för hållbar utveckling. Hämtad 2023-11-15 från: <https://fn.se/globala-malen-for-hallbar-utveckling/>
19. Thomsson A. Hur skapar vi bättre hälsa för personer med funktionsnedsättning?: beskrivning av ojämlikheter idag samt förslag på förändrade arbetssätt. Stockholm: Sveriges kommuner och landsting; 2018.
20. Folkhälsomyndigheten. Hälsa hos personer med funktionsnedsättning. 2023. Hämtad 2023-11-16 från: <https://www.folkhalsomyndigheten.se/livsvillkor-levnadsvanor/halsa-i-olika-grupper/funktionsnedsattning/>
21. Integrera anhörigperspektivet inom hälso- och sjukvården och socialtjänsten. Socialstyrelsen; 2023.

Att utveckla den dagliga verksamheten (artikelnr 2025-2-9457)
kan laddas ner från socialstyrelsen.se/publikationer.